

II. Antecedents

Les dones a la dictadura franquista

Nàdia Varo Moral
UAB-CEFID

Durant el final de la dictadura franquista i la Transició, les dones que van participar en el moviment feminista van contribuir d'una manera decisiva a canviar unes lleis i unes pràctiques socials molt masculistes. Van haver d'actuar en un context molt marcat pel règim franquista. Es tractava d'un règim que eliminà les llibertats polítiques i sindicals i, per tant, va deixar en la il·legalitat tots els partits polítics excepte el partit únic: *Falange Española Tradicionalista y de las Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista*. Va utilitzar una repressió extrema per eliminar tota herència republicana o liberal i va tenir una forta influència de l'Església, que va donar suport al règim a canvi de ser l'única religió oficial. L'Església tenia un important control sobre el sistema educatiu, els mitjans de comunicació, l'associacionisme i la moralitat. Tant la rígida moral catòlica com les arrels feixistes del règim ajuden a entendre la seva voluntat de retornar les dones a la llar després de la millora de la situació legal de les dones davant la Segona República i la important mobilització de dones en el bàndol republicà durant la Guerra Civil.

El franquisme va intentar que les dones creguessin que eren éssers inferiors als homes i que el seu únic objectiu a la vida era ser esposes i mares. Per fer-ho, va desenvolupar una legislació profundament discriminatòria. En l'àmbit civil, va limitar les seves capacitats jurídiques, sobretot a les dones casades, que necessitaven autorització del marit per obrir un compte bancari, signar un contracte de treball, rebre una herència, fer compres importants... De fet, fins al 1970 el marit

podia donar els fills en adopció sense el permís de la mare. Pel que fa a la legislació penal, es va utilitzar per controlar la moralitat femenina, ja que es pretenia vincular la sexualitat de les dones exclusivament al matrimoni i la reproducció i, sobretot, salvaguardar l'honor masculí. Es va prohibir la venda i la propaganda d'anticonceptius i l'avortament, però en aquest darrer cas, s'aplicava un atenuant a la dona afectada i els seus pares si l'avortament es practicava per ocultar la «deshonra» de la dona. Aquest atenuant també s'aplicava en casos d'infanticidi. Així mateix, també era delictu l'adulteri, però mentre es castigava la dona que mantenia relacions sexuals amb una persona que no fos el seu marit, en el cas dels homes no eren castigats si la relació no era continuada ni escandalosa. Així mateix, si el pare o marit de «l'adúltera» assassinava la dona o l'amant en sorprendre'ls, era castigat únicament a sis mesos de desterrament. La doble moral era manifesta, cosa que també il·lustra que la prostitució fos legal fins al 1956.

La legislació franquista dels anys quaranta i cinquanta també va voler retirar les dones del mercat de treball legal. Ho va fer amb mesures restrictives, entre les quals trobem la necessitat del permís del marit per ser contractada i la possibilitat que ell rebés el salari de l'esposa; reglamentacions laborals que establien l'acomiadament per matrimoni en nombroses ocupacions (amb una indemnització denominada *dot*) o la prohibició de l'accés a diverses feines de l'administració pública i a càrrecs com ara notari, registrador de la propietat o agent de canvi i borsa. També es va implantar el plus de càrregues familiars, un complement salarial per als homes casats les esposes dels quals no treballaven, que depenia del nombre de fills.

L'Estat franquista no només va promoure aquest model de dona a través de les lleis, sinó que també va utilitzar el discurs de l'Església, la Secció Femenina de Falange i el sistema educatiu. La Secció Femenina de Falange va tenir influència en moltes dones, sobretot perquè per fer nombroses activitats, com ara treure's el passaport, el permís de conduir o estudiar a la universitat, havien de fer el Servei Social, que generalment consistia en una part d'adoctrinament polític i una altra pràctica: la realització de la canastreta del bebè. A més, la Secció Femenina impartia assignatures específiques per a les dones. I és que el sistema educatiu estava fortament orientat a reforçar les diferències de gènere. Tal com indicava la revista per a

mestres de la Secció Femenina *Consigna*, el gener de 1942: «*El niño mirará al mundo, la niña mirará al hogar*». Això es pretenia aconseguir a partir de la separació de nens i nenes en l'ensenyament bàsic i mitjà, perquè les nenes havien de cursar una assignatura específica, denominada *Hogar* i per la clara voluntat de dissuadir les dones de fer estudis mitjans, superiors o formació professional.

Malgrat tant esforç, l'ideal de dona promogut per l'Estat (i acceptat per una part important de la població) no es va poder implantar a la pràctica, almenys completament. La situació econòmica de la majoria de la població no feia possible que fossin únicament els homes adults els qui aportessin ingressos a casa. Els anys quaranta i cinquanta les dones i molts nens i nenes van haver de treballar perquè les seves famílies tiessin endavant. En el cas de les dones, va ser molt comú que treballessin a l'agricultura, a domicili, o fent estraperlo a petita escala. Aquestes són feines que no solen reflectir-se a les estadístiques. Però, malgrat l'advers marc legal, també es va incrementar el treball femení al mercat legal. A Catalunya, el treball de les dones a la indústria tèxtil estava sòlidament implantat abans del franquisme i, de fet, durant els anys quaranta es va incrementar la demanda de dones a les fàbriques tèxtils. A aquesta situació ajudaven els baixos salaris, que en el cas de les dones eren inferiors als dels homes per llei. La important presència de dones en el tèxtil català va afavorir que aquestes fossin les protagonistes de les escasses protestes laborals dels anys quaranta i cinquanta, que en aquesta època no van tenir vinculació amb les organitzacions anti-franquistes. Aquestes protestes, malgrat que escasses si les comparem amb les produïdes posteriorment, resulten enormement significatives, donat el marc repressiu de la postguerra i el paper assumit per les treballadores. És el cas de la vaga de la Fàbrica Nova a Manresa el gener de 1946. La vaga es va estendre a altres fàbriques de Manresa. Les treballadores van obtenir les reivindicacions salarials que plantejaven i l'organització d'un economat, negociant directament amb el governador civil. Els resultats de la protesta van afavorir que al llarg de 1946 i 1947 es produïssin altres vagues a Catalunya, Madrid i el País Basc, entre altres zones.

Taula 1. Percentatge de dones a la població activa (1930-1960)

	Espanya	Província de Barcelona
1930	12,88	26,94
1940	12,12	28,22
1950	15,83	29,56
1960	20,14	29,00

FONT: INE (Instituto Nacional de Estadística), censos. Elaboració pròpia.

La dictadura franquista tampoc no va aconseguir allunyar les dones de classes mitjanes i altes dels estudis mitjans o superiors. A partir dels anys cinquanta va augmentar la proporció de dones que cursaven estudis mitjans. Eren menys les que estudiaven a la universitat, ja que en aquella època pràcticament només estudiaven les classes altes. Igualment, entre els anys quaranta i cinquanta va augmentar lentament la proporció de dones amb estudis superiors, concentrades bàsicament en carreres que es consideraven «adequades» per a dones: Filosofia i Lletres, i Farmàcia.

Durant els anys seixanta i setanta es van produir importants canvis socials. Des del final dels anys cinquanta els governs franquistes van introduir mesures de liberalització econòmica que van permetre aprofitar la favorable conjuntura econòmica internacional. Amb el creixement econòmic, també va augmentar el nivell de vida de la població, però per a la majoria de les persones la millora de la situació econòmica va ser a costa de nombroses hores extres i plurioocupació. A Catalunya es va produir un important increment demogràfic gràcies, sobretot, a la immigració de persones procedents majoritàriament del sud d'Espanya. Aquestes persones es van allotjar principalment a l'àrea metropolitana de Barcelona.

Aquests importants canvis socials van tenir moltes repercussions per a les dones. El creixement econòmic va afavorir un important increment de la participació de dones al mercat de treball regular a Espanya. A l'àrea de Barcelona, durant els anys seixanta es va produir un lleu descens, a causa de la crisi del tèxtil i que moltes dones es van ocupar en el servei domèstic, que es reflecteix amb més dificultats en les estadístiques. Durant els anys setanta s'aprecia

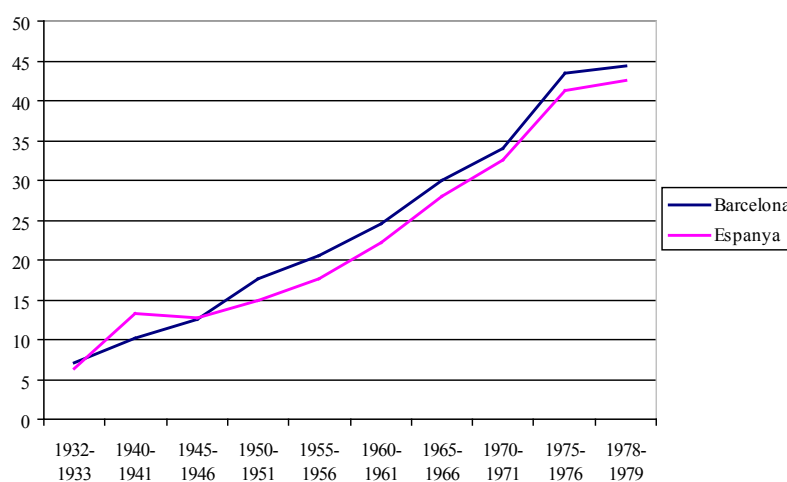
en les estadístiques el creixement i la diversificació del treball de les dones a l'àrea de Barcelona. No és que les dones s'incorporen al mercat de treball, ja que les dones sempre han treballat (i nombrosos estudis mostren la important presència de dones a Catalunya en la indústria i el servei domèstic des de la industrialització). Més aviat el que va passar és que nombroses dones, moltes de classe mitjana, van accedir a sectors on anteriorment no eren tan presents (com pot ser la banca), la qual cosa va donar més visibilitat al treball femení.

Taula 2. Percentatge de dones a la població activa (1965-1975)

	Espanya	Província de Barcelona
1965	23,64	
1970	24,14	
1973		27,51
1975	28,48	27,49

FONTS: EPA, segon semestre. Elaboració pròpia.

Gràfic 1. Percentatge de dones entre persones matriculades a la universitat (1932-1979)

FONT: INE, *Anuario Estadístico de España*.

Les dones podien accedir a nous llocs de treball, en part, perquè havien millorat la seva formació acadèmica. L'accés de les classes mitjanes als estudis universitaris va afavorir un ràpid increment de la presència de dones a la universitat, especialment els anys setanta. En el curs 1975-76 el 43,5% dels matriculats a les universitats de Barcelona eren dones. Si bé continuaven estudiant sobretot Lletres i Farmàcia, la seva presència en altres carreres estava augmentant ràpidament. Per exemple, en el curs 1965-66 eren dones el 17,3% de les persones matriculades a Medicina, mentre que en el curs 1978-79 ho eren el 43,3%.¹

Amb la nova situació econòmica, la publicitat i els mitjans de comunicació promovien la imatge de la dona com a mestressa de casa consumidora (enfront de l'estalviadora mestressa de casa de la postguerra). Davant la realitat social, amb una important presència de dones al mercat de treball, arribaven a «tolerar» el treball de les dones sempre que la seva prioritat fos ser esposes i mares. D'altra banda, el règim franquista, poc després d'emprendre una sèrie de mesures de liberalització econòmica, va reduir els obstacles legals perquè les dones treballessin amb la Llei sobre drets polítics, professionals i de treball de la dona del 22 de juliol de 1961. Al preàmbul es pot apreciar que es considerava que el treball de la dona casada era perjudicial per a la cohesió familiar, però que en certes circumstàncies resultava inevitable. S'afirmava que el sexe no podia implicar limitació jurídica, però que «*el matrimonio exige una potestad de dirección que la naturaleza, la religión y la historia atribuyen al marido*». A l'articulat, aquestes contradiccions es plasmaven en l'afirmació que les dones tenien els mateixos drets que els homes per a l'exercici de tota classe d'activitats polítiques, professionals i laborals, però van quedar excloses de l'exèrcit, dels cossos armats i de la marina mercant i, a l'àmbit judicial, dels càrrecs de jutge, fiscal o magistrat. A més, per exercir les activitats polítiques, professionals i laborals calia la llicència marital explícita. S'establia la igualtat de retribució per a feines d'igual valor, cosa que no es va complir. L'impacte, llavors, pot semblar limitat, però la llei obria la porta perquè les treballadores poguessin mantenir el seu lloc de treball un cop es casaven.

1. Segons INE, *Anuario Estadístico de España*.

Molt lentament es van introduir algunes lleis que allunyaven la forta discriminació de les dones dins la societat franquista, entre les quals destaca la modificació del Codi Civil del 2 de maig de 1975, per la qual s'eliminava la llicència marital per a actes legals, com ara signar un contracte, ser tutora o defensar els propis interessos en un judici. Tanmateix, la pàtria potestat dels fills i l'administració dels béns del matrimoni van quedar en mans del marit. Per tant, la situació legal de les dones casades continuava estant en inferioritat respecte als homes. Quan Franco va morir, el 20 de novembre de 1975, a Espanya continuava existint una situació legal (i social) fortament discriminatòria per a les dones. El divorci i la propaganda i l'ús d'anticonceptius no eren legals i moltes dones eren a la presó per delictes com ara l'adulteri o l'avortament. El moviment feminista, en el qual van participar nombroses dones del PSUC, va ser clau perquè aquestes i altres formes de discriminació passessin a la història... tot i que d'altres continuen.

Bibliografia

- BORREGUERO, Concha, [et al.] (dir.). *La mujer española: de la tradición a la modernidad (1960-1980)*. Madrid: Tecnos, 1986.
- CUESTA, Josefina (dir.). *Historia de las mujeres en España. Siglo XX*. Madrid: Instituto de la Mujer, 2004, vol. II.
- NIELFA, Gloria (ed.). *Mujeres y hombres en la España franquista: Sociedad, economía, política, cultura*. Madrid: Editorial Complutense, 2003.
- RUIZ FRANCO, Rosario. *¿Eternas menores? Las mujeres en el franquismo*. Madrid: Biblioteca Nueva, 2007.
- VARO, Nadia. «Mujeres en huelga. Barcelona metropolitana durante el franquismo». A BABIANO (ed.). *Del hogar a la huelga. Trabajo, género y movimiento obrero durante el franquismo*. Madrid: los Libros de la Catarata, 2007, p. 139-187.

Implicació política i experiències personals

Grup de redactores

En començar la dècada dels setanta del segle passat, la lluita política a Catalunya s'aguditzava en defensa de les llibertats democràtiques. Al final de novembre de 1971 es constituí en la clandestinitat l'Assemblea de Catalunya, on s'agruparen la gran majoria de partits, sindicats i moltes organitzacions socials del país sota un programa de reivindicació de llibertat social i política, amnistia per als presos polítics i adopció d'un Estatut d'Autonomia per a Catalunya.

Al principi dels setanta les lluites reivindicatives de caràcter divers s'estengueren arreu de Catalunya i, molt especialment, el moviment obrer cresqué en envergadura. L'origen dels conflictes era de base laboral, però en xocar amb la repressió (prohibició de vagues i manifestacions) es convertiren en polítics. La inexistència de llibertat sindical i de canals adequats de representativitat real del món del treball dins de l'empresa, així com l'existència d'una llei de convenis col·lectius amb un alt grau d'intervencionisme administratiu per controlar el contingut dels textos subscrits, feien molt difícil l'exercici autèntic de la participació. Llavors, especialment al cinturó industrial de Barcelona, es vivia d'una manera directa el conflicte laboral i polític entre el món empresarial i l'assalariat. Partint de l'anàlisi de la realitat productiva, des de l'òptica de l'organització del treball, s'anava construint el canvi sindical cap a un model de sindicats com a peces bàsiques del nou moviment progressista social, que aportarien dosis de democràcia política i economicosocial també en col·laboració internacional. Es proposaven actuacions concretes i quotidianes per a la millora de l'organització de l'activitat laboral a l'empresa i es començaven a iniciar activitats específiques de formació política i sindical per a la democràcia.

El 1974, el Baix Llobregat es va convertir en un referent històric per al moviment obrer de Catalunya, com abans ho havia estat Terrassa al Vallès Oriental. D'una manera gairebé simultània en el temps, es va produir la negociació dels convenis de l'empresa Elsa de Cornellà, la Solvay de Martorell i el conveni comarcal del metall. La desavinença entre l'oferta de la patronal i les reivindicacions dels treballadors va comportar durs enfrontaments i acomiadaments.

L'agitació que la simultaneïtat d'aquests tres conflictes va causar i el nombre de persones directament implicades, més de 20.000, van derivar els primers dies de juliol d'aquell any en una vaga general a Cornellà que es va estendre a diversos pobles de la comarca.

Tot aquest moviment obrer de conflictes col·lectius i de solidaritat amb els presos va promoure la necessitat d'ampliar el camp d'acció, de sumar forces buscant la unitat amb les reivindicacions de les associacions de veïns per fer confluïr les lluites obreres amb les veïnals contra la carestia de la vida. L'objectiu era la convergència d'esforços per facilitar la realització de la vaga general política i, a partir d'aquesta, s'esperava la caiguda del franquisme i la consecució de les llibertats polítiques. En tot cas, el fet és que el PSUC era omnipresent en totes aquestes iniciatives i mobilitzacions.

També l'activitat política a les universitats cada vegada era més activa. Per a les dones que en aquells moments van poder entrar a la universitat aquest va ser el pas essencial en l'activitat política antifranquista. A les aules, al Paranimf, als patis i en diversos indrets de les facultats, tenien la certesa d'estar vivint uns fets que les allunyaven del que havien viscut fins llavors, no només perquè avançaven en maduresa, sinó perquè dia a dia obtenien respostes a les seves inquietuds culturals i socials. *«La nostra participació política, que en bona mesura consistia a llegir, escoltar i debatre, es materialitzava en comitès de curs i en assemblees sovint multitudinàries, en les quals les informacions sobre els conflictes i les mobilitzacions obreres, que no figuraven als noticiaris ni a la premsa oficial, es plantejaven amb més profunditat que les reformes en educació. Allà vàrem saber de fulls volants en què els diferents grups polítics expressaven les seves propostes i reivindicacions. Allà ens vàrem sentir part conscient i efectiva d'una àmplia xarxa d'accions que responien a propostes de clara oposició al franquisme, ja fos per part del moviment estudiantil, el veïnal o l'obrer»*, escriuen Marta Estruch i Pilar Macià, en el seu treball sobre la coordinadora comarcal del Baix Llobregat.

El 1974, la universitat ja era un espai bastant lliure per a la informació política, malgrat que la policia continuava entrant a la universitat, si calia a cavall, i en més d'una ocasió les autoritats van tancar-la.

Cada dia hi havia alguna penjada de cartells en les signatures dels quals coexistien les sigles de múltiples grups polítics d'esquerres,

clandestins. D'entre ells, emergia amb força el PSUC. No era la seva una imatge críptica, de grupet tancat, més aviat el contrari; en els seus escrits es tractaven àmpliament temes d'actualitat del nostre país i també en l'àmbit internacional. Aquesta acció formativa s'anava completant amb la lectura de revistes editades pel PSUC mateix –*Treball i Nous Horitzons*– i d'altres de curs legal, com ara *Cuadernos para el Diálogo*. També els llibres de Ruedo Ibérico o els d'Akal eren fonts bibliogràfiques objecte d'estudi i de debat.

Els anys 74-75, paral·lelament a la lluita política en defensa de les llibertats democràtiques, en les relacions personals anava emergint també el desig de viure de manera més completa les relacions de parella i d'amistat. Això significava aixecar el vel dels mites i els tabús, la consciència de pecat infiltrada en tot el relacionat amb la sexualitat. Socialment, la sexualitat –i això quan se'n parlava, si es reconeixia com a tal– tenia justificació dins del matrimoni, orientada bàsicament a satisfer el plaer de l'home i essencialment destinada a la perpetuació de l'espècie, a la procreació.

Explicar-se les vivències entre companyes i anar descobrint que podien intervenir en la construcció conscient de la seva identitat com a dones va ser com una mena de triomf personal, íntim, on cadascuna sentia que hi guanyava i alhora podia comunicar les seves descobertes en un àmbit més gran. Ser dona ja no era un marc tancat, un model de persona necessàriament circumscrit a uns determinats treballs i a unes tasques en l'esfera domèstica, a la maternitat i la família. Tenir consciència del paper de la dona suposava, en principi, independència personal; accedir a la producció, la cultura i la política, trencar les idees tradicionals sobre la família intervenint també en la decisió de la maternitat. Des d'aquesta òptica ser dona podia resultar fins i tot revolucionari! Però com abordar aquesta nova descoberta?

Algunes companyes becàries, que realitzaven estudis a França i a Anglaterra, proporcionaven informació, revistes i llibres als quals, al nostre país, no es tenia accés. Així, arribaven notícies de com a França i a la resta de països europeus hi havia fortes mobilitzacions en defensa del dret a l'avortament, que l'ús de mètodes anticonceptius estava normalitzat; arribaven els llibres de Simone de Beauvoir, Betty Friedan, Kate Millet, Virginia Woolf, Marguerite Yourcenar...: aquestes dones encarnaven l'experiència, la teoria i la modernitat;

els seus estudis filosòfics, polítics i literaris, respectivament, van contribuir a ordenar el pensament de moltes dones aportant qualitat narrativa, raonaments i deduccions intel·ligents; arguments convincents en contra de la lògica cultural majoritària en la societat en què vivien. Avançades a la seva època, l'estil de vida independent que projectaven, la seva presència en primera persona i els continguts del seu discurs van ser aportacions significatives per a la construcció d'un model de dona lliure.

La lectura d'*El segon sexe*, que Simone de Beauvoir havia publicat ja el 1949 però que a Catalunya no es va publicar fins al 1968, va ser una autèntica revelació per a moltes joves d'aquell moment en considerar exhaustivament les diferències entre home i dona, analitzant l'existència de la dona com «l'altre». «*Una no neix, sinó que es converteix en dona*», afirma, proposant la diferència en la igualtat, com a sinònim de l'enriquiment entre persones lliures. Important va ser també el llibre *Política sexual* (1970), on Kate Millet posa en qüestió el patriarcat, qualificant-lo de devastador perquè ha penetrat en totes les classes socials, en les diferents societats i èpoques històriques.